

ВИЗНАЧЕННЯ СІМЕЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ДИТИНИ У СІМ'І ЇЇ ПРИРОДНОГО ПОХОДЖЕННЯ

DETERMINING THE FAMILY LAW STATUS OF A CHILD IN A FAMILY OF NATURAL

Конончук Н.М., к.ю.н.,

доцент кафедри цивільного, господарського права та процесу

Національний університет «Чернігівська політехніка»

Стаття присвячена висвітленню проблеми визначення правового статусу дитини у її біологічній сім'ї. Для набуття конституційно-правового статусу достатньо факту народження людини, і надалі із природним розвитком особа набуває тих нових конституційних прав, умовою набуття яких є досягнення певного віку. Так само єдиною умовою набуття дитиною сімейної правоздатності (здатності мати сімейні права й обов'язки) є факт її народження, проте цього факту недостатньо для набуття сімейно-правового статусу дитини – його основою є належність дитини до сім'ї. Тому сімейно-правовий статус дитина набуває на підставі певного юридичного факту (фактичного складу), який зумовлює виникнення сімейних правовідносин між дитиною та членами її сім'ї, а це означає, що сімейно-правовий статус дитини може змінюватися, наприклад, внаслідок смерті її батьків, позбавлення їх батьківських прав тощо і передання її на виховання в іншу сім'ю відповідно до закону. Слід виділити два види сімейно-правового статусу дитини: а) сімейно-правовий статус дитини, котра виховується у сім'ї її природного походження (у сім'ї її батьків); б) сімейно-правовий статус дитини, що передана на виховання в сім'ю осіб, які не є її батьками. У другому випадку йдеться про влаштування дитини-сироти чи дитини, яку позбавлена батьківського піклування, у сім'ю опікуна, піклувальника, патронатного вихователя, у прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу, сім'ю фактичного вихователя. У тих випадках, коли на виховання передається дитина, котра має батьків, що про неї піклуються, вона не втрачає свого статусу в сім'ї її природного походження. Питання може виникати щодо дитини, яку відібрано від батьків без позбавлення їх батьківських прав відповідно до ст. 179 Сімейного кодексу України, про що буде сказано нижче. Указані форми влаштування дитини передбачені законодавчими актами України; кожна з них має свої особливості, тому існує потреба у з'ясуванні питання: чи забезпечують ці форми виховання дитини її сімейне виховання, оскільки лише за такої умови можна говорити про те, що вони визначають її сімейно-правовий статус.

Ключові слова: дитина, батьки, сім'я, сімейно-правовий статус, юридичний факт, презумпція, правовий зв'язок.

This article is devoted to the problem of determining the child's status in its biological family. The fact of a person's birth is sufficient to acquire constitutional and legal status and further with natural development a person acquires those new constitutional rights, the condition of which requires the attainment of certain age. Similarly, the only condition for the child to acquire family legal capacity (ability to have family rights and responsibilities) is the fact of its birth. However, this fact is not enough to acquire family law status of a child as it is based on child's belonging to the family. That is why a child acquires family legal capacity on the basis of a certain legal fact (actual composition), which causes the emergence of family relationships between a child and its family members. This means that family law status of the child can alter, for example, as a result of its parents' death, deprivation of their parental rights etc. and transferring it to another family in accordance with the law. Practically, it is necessary to distinguish two types of family law status of the child: a) family law status of the child raised in its family of natural origin (its parents' family); b) family law status of the child that is transferred for upbringing into a family, members of which are not its parents. The second case concerns the placement of an orphan or a child deprived of parental care in the family of a guardian, trustee, foster caretaker, in a foster family, a family-type orphanage, the family of a de facto caregiver. As in those cases when a child that is being transferred has parents that take care of it, it doesn't lose its status in its natural origin family. A question may appear concerning a child taken away from its parents without deprivation of their parental rights according to Family Code of Ukraine (p. 179), which is mentioned below. Stated forms of placement of the child are provided by legislative acts of Ukraine; each of them has its features, so there is the need to clarify whether these forms of upbringing of a child provide its family upbringing as only under this condition the subject of their determination of its family law status can be discussed.

Key words: child, parents, family, family legal status, legal fact, presumption, legal relationship.

Постановка проблеми. Сім'я природного походження дитини – це сім'я її батьків чи одного з них; природним походженням дитини є її кровний зв'язок із батьками чи одним із них, тобто дитина має генетичний зв'язок із матір'ю та батьком або одним із них. Водночас способи визначення походження дитини від батьків свідчать про те, що в певних ситуаціях матір'ю чи батьком дитини записується особа, котра не має прямого генетичного зв'язку з дитиною (запис про батьківство на підставі спільної заяви матері дитини та чоловіка, який юридично визнає своє батьківство, не будучи батьком фактично) або цей зв'язок є опосередкованим (у випадках застосування допоміжних репродуктивних технологій). Фахівці зазначають, що законодавство закріплює соціальну концепцію встановлення походження дитини та керується її біологічним і генетичним походженням [1]. На нашу думку, українське законодавство встановлює природну концепцію походження дитини: по-перше, закріплює *презумпції* батьківства чоловіка щодо дитини, яку народжує його дружина; по-друге, дозволяє визнання батьківства за спільною заявою матері та чоловіка, котрий не перебуває з нею у шлюбі; тут також має місце презумпція батьківства – закон не ставить у залежність таке батьківство від реального кровного зв'язку: якщо батьки визнають його

наявність, то закон розглядає їх як осіб, від яких походить дитина; по-третє, у випадках, коли один із батьків не має кровного зв'язку з дитиною, але подає заяву про визнання свого материнства/батьківства, він записується матір'ю/батьком дитини (у разі застосування допоміжних репродуктивних технологій); у цих випадках ми маємо справу з *юридичною фікцією* материнства/батьківства – визнання батьками осіб, які за природою не є такими. У випадках, коли діє презумпція батьківства, воно може бути оскаржено в суді; коли діє юридична фікція, оскарження є неможливим.

Виклад основного матеріалу. Дитина належить до сім'ї своїх батьків незалежно від того, чи проживає з ними спільно, чи ні (ч. 2 ст. 3 Сімейного кодексу України (далі – СКУ)). Відносини, що виникають між батьками та дітьми, регулюються нормами сімейного права та мають назву *батьківські* правовідносини. У літературі вони розглядаються як «самостійний різновид сімейних правовідносин, які характеризуються специфікою свого елементного складу, особливостями їх виникнення, розвитку та закінчення» (О. Негода) [2]; як такі, що виникають на основі фактичного складу, який утворюють два юридичні факти – народження дитини та державна реєстрація народження органом РАЦС (В.С. Гопанчук) [3, с. 67].

Правовий зв'язок між дитиною та батьками устанавлюється шляхом визначення походження дитини від матері/батька, зареєстрованого державними органами РАЦС у порядку, передбаченому законом. Народження дитини та визнання батьківства – це факти й акти цивільного стану, які визначають сімейно-правовий статус особи. Реєстрація народження – це юридичний факт, на підставі якого дитина, котра народилася, стає повноправним учасником правовідносин, держава визнає її суб'єктом права.

Народження дитини зумовлює споріднений зв'язок між нею та батьками. Спорідненістю є кровний зв'язок між особами, які походять одна від одної або від спільного прашура. Пряма спорідненість поєднує осіб, що послідовно походять одна від одної, і може бути висхідною (від нащадків до предків – син, батько, дід) і низхідною (від предків до нащадків – дід, батько, син, онук) [4, с. 54]. Батьки та діти є родичами першого ступеня прямої лінії споріднення.

Відносини між батьками та дітьми є взаємними та мають немайновий (духовний) і майновий характер. Підставами виникнення цих прав та обов'язків є походження дитини від батьків, яке засвідчується у встановленому законом порядку шляхом реєстрації народження дитини в державних органах РАЦС на підставі: 1) презумпції батьківства, коли батьки дитини перебувають у зареєстрованому шлюбі; 2) визнання батьківства чоловіком, котрий не перебуває у шлюбі з матір'ю дитини; 3) встановлення батьківства у судовому порядку, якщо батько/мати заперечує своє батьківство/материнство.

У СКУ презумпція шлюбного походження викладена достатньо чітко. Відповідно до ч. 1 ст. 122 СКУ дитина, зачата та (або) народжена у шлюбі, походить від подружжя, що визначається на підставі Свідоцтва про шлюб і документа закладу охорони здоров'я про народження дитини дружиною; дружина записується матір'ю, а чоловік – батьком дитини (ст. 133 СКУ).

Шлюбна презумпція батьківства є досягненням сучасного світу. У давні часи для встановлення законності народження вимагалось довести, що мати дитини перебувала у законному шлюбі у період зачаття, і саме її чоловік є батьком дитини. Надалі доказами народження у законному шлюбі визнавалися метричне свідоцтво, а за його відсутності – місцеві, громадські книги, формулярні списки, ревізькі казки, а як доповнення – свідоцтво священнослужителя, який здійснював хрещення дитини [5, с. 122].

Установлена нормою СКУ презумпція шлюбного походження дитини охоплює презумпцію материнства дружини та презумпцію батьківства чоловіка. Презумпція материнства дає підставу стверджувати, що саме дружина є матір'ю тієї дитини, котру вона забрала з медичного закладу.

Відповідно до презумпції батьківства чоловіка саме він є батьком дитини, народженої його дружиною, яка не має обов'язку доводити, хто є батьком її дитини. Презумпція батьківства чоловіка (шлюбного батьківства) поширюється на дітей: 1) котрі були зачаті та народжені у шлюбі; 2) які були зачаті до шлюбу, але народжені у шлюбі; 3) котрі були зачаті у шлюбі, але народжені після його припинення або визнання недійсним (строк не повинен перевищувати десяти місяців – ст. 122 СКУ). Винятком є положення ст. 124: «Якщо дитина народилася до спливу десяти місяців від дня припинення шлюбу або визнання шлюбу недійсним, але після реєстрації повторного шлюбу її матері з іншою особою, вважається, що її батьком є чоловік матері у повторному шлюбі».

Презумпція шлюбного батьківства є правовим інструментом охорони інтересів матері та дитини та слугує й інтересам чоловіка, надаючи йому право вимагати реєстрації себе батьком. Службова особа не в змозі відмовити у записі чоловіка батьком дитини на тій, наприклад, підставі, що він на час зачаття перебував за кордоном чи відбував покарання у місцях позбавлення волі. Одностороння заява іншої особи про її батьківство не є достатньою під-

ставою для того, щоб не реєструвати чоловіка матері батьком її дитини [6].

Презумпція материнства дружини та презумпція батьківства чоловіка мають правове значення. За твердженнями вчених, права й обов'язки матері та батька дитини виникають із моменту народження й будь-якого додаткового документарного підтвердження з боку дружини чи чоловіка не потребують [7, с. 281]. На нашу думку, слід уточнити, що юридичний зв'язок і права й обов'язки батьків і дитини виникають у момент реєстрації народження дитини та запису їх батьками, але з цього моменту норми закону про їх права й обов'язки щодо дитини поширюються на весь період до реєстрації її народження.

Спільна заява чоловіка та жінки, які не перебувають у шлюбі між собою про реєстрацію їх матір'ю та батьком дитини, свідчить про добровільність і взаємність їх рішення. У таких випадках закон не вимагає встановлення кровної спорідненості між батьком і дитиною. Заяву про визнання свого батьківства в змозі подати і неповнолітня особа. Як зазначав ще професор В.О. Рясенцев, законодавець не виключає можливості визнання батьківства з боку неповнолітніх [8, с. 123].

Добровільне визнання батьківства є юридичним фактом, який В.О. Рясенцев оцінював як односторонній незворотний юридичний акт, що здійснюється в органах РАЦС і породжує правовідносини між батьком і дитиною [9, с. 165]. Визнання дитини своєю без дотримання цього порядку не призводить до реєстрації батьківства, офіційного підтвердження кровного споріднення та виникнення сімейних прав і обов'язків щодо дитини.

До прийняття Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» від 1 липня 2010 р. [10] чоловік, котрий не перебував у шлюбі з матір'ю дитини, мав змогу подати до органів РАЦС заяву про визнання себе батьком дитини, мати якої померла або оголошена померлою, визнана недієздатною, безвісно відсутньою, позбавлена батьківських прав або якщо мати дитини не проживає з нею не менше як шість місяців і не виявляє до неї материнської турботи та піклування. Із введенням у дію вказаного закону такі питання вирішуються виключно у судовому порядку.

Визнання батьківства може бути здійснене у судовому порядку. Позов про визнання батьківства може бути пред'явлений матір'ю, опікуном, піклувальником дитини, особою, яка утримує та виховує дитину, особою, котра вважає себе батьком дитини (ч. 3 ст. 18 СКУ). Позов приймається судом, якщо запис про батька дитини у Книзі реєстрації народжень здійснено за вказівкою матері відповідно до ст. 135 СКУ.

Підстави для визнання батьківства за рішенням суду, визначені у ст. 128 СКУ, відрізняються від аналогічних підстав, що містилися у ст. 53 КпШС, тому суд має враховувати дату народження дитини. При розгляді справ про встановлення батьківства щодо дитини, народженої до 1 січня 2004 р., слід застосовувати норми КпШС, беручи до уваги всі докази про визнання відповідачем свого батьківства, спільне проживання та ведення спільного господарства ним і матір'ю дитини до народження дитини [11, с. 217]. Відповідно до постанови Пленуму ВСУ № 3 від 15 травня 2006 р. «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів» визнання походження дитини, народженої після 1 січня 2004 р., встановлюється судом відповідно до норм СКУ на підставі будь-яких доказів [12].

Факт батьківства може бути встановлений у суді у порядку окремого провадження у разі смерті фактичного батька дитини, котрий не перебував у шлюбі з її матір'ю, та відсутності спору щодо батьківства (ст. 130 СКУ). Відповідно до ст. 132 СКУ в судовому порядку може бути встановлений і факт материнства, підставами для цього є:

смерть жінки, яка за життя вважала себе матір'ю дитини, відсутність спору щодо її материнства.

Ст. 123 СКУ визначає походження дитини, народженої внаслідок використання допоміжних репродуктивних технологій, які досить широко застосовуються у сучасній медичній практиці на допомогу сім'ям, що не в змозі народити дітей природним шляхом. Перша в Україні дитина народилася внаслідок запліднення *in vitro* 19 березня 1991 р.; першою ж у світі дитиною «із пробірки» стала Луїза Браун, котра з'явилася на світ у 1978 р. у клініці Кембриджського університету. Сурогатне материнство як метод народження дитини в Україні вперше було використано у 1993 р., коли бабуся виносила свого онука, бо її донька не в змозі була народити дитину [13, с. 226]. Відповідно до Основ законодавства України про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 р. [14] та Інструкції «Про порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій», затвердженої наказом Міністерства охорони здоров'я України у 2008 р. № 771 [15], штучне запліднення й імплантація ембріона здійснюються згідно з умовами та порядком, встановленими МОЗ, за медичними показаннями щодо повнолітньої жінки, з якою проводиться така дія, за наявності письмової згоди подружжя.

Сьогодні медицині відомі різноманітні форми репродуктивних технологій, однією з яких є сурогатне материнство, щодо якого немає чіткого визначення у законі. На підставі ж нормативно-правових актів, які регулюють питання допоміжних репродуктивних технологій в Україні, можна дійти висновку, що сурогатне материнство – це процедура запліднення у пробірці, після чого ембріон майбутньої дитини імплантується в організм жінки, котра дала згоду стати сурогатною матір'ю; для такої процедури може застосовуватися підготовлена сперма чоловіка пацієнтки або донора.

Позиції вчених щодо права на існування сурогатного материнства та закріплення його на законодавчому рівні дуже різні. Одні вважають аморальним виношування дитини сурогатною матір'ю: «Маленька людина виношується інкубатором, дев'ять місяців існує як товар, який обмінюють на гроші. Жінка <...> продає за гроші своє тіло, у якому розвивається чужа істота...» [16, с. 24]. Прихильники ж ідеї сурогатного материнства розцінюють його як гуманний акт любові та співпраці, який, звичайно, пов'язаний із потенційною небезпекою для сурогатної матері, але вона може її оцінити та свідомо ризикувати. На їхню думку, сурогатне материнство не є формою експлуатації жінок, бо жінка, що добровільно вирішила стати сурогатною матір'ю, отримує за виконання цієї ролі достатню компенсацію, а також моральне задоволення від користі, яку вона приносить суспільству [17, с. 135].

Оскільки сьогодні досить актуальною є проблема визначення походження дитини в разі застосування спеціальних методів репродуктивної медицини, ст. 123 СКУ встановлює порядок визнання подружжя батьками дитини, котра

народилася внаслідок застосування допоміжних репродуктивних технологій. Відповідно до ч. 1 цієї статті у разі штучного запліднення дружини, проведеного за письмовою згодою її чоловіка, він записується батьком дитини, народженої його дружиною. У ч. 2 статті передбачено можливість перенесення в організм іншої жінки ембріона людини, зачатого подружжям внаслідок застосування допоміжних репродуктивних технологій. Ч. 3 визнає подружжя батьками дитини, народженої дружиною після перенесення в її організм ембріона людини, зачатого її чоловіком та іншою жінкою. Таким чином, стаття передбачає три випадки визначення походження дитини від подружжя із застосуванням допоміжних репродуктивних технологій. Вважаємо, що зміст статті достатньо повно вказує випадки з визначенням походження дитини, народженої внаслідок застосування таких технологій.

Права кожного з учасників програми застосування допоміжних репродуктивних технологій (подружжя, сурогатної матері, закладу охорони здоров'я) потребують належного правового захисту, який здійснюється на підставі і законодавства, і договорів, що, серед іншого, передбачають виплату компенсації. Н.А. Аблітпіова вважає істотним питання про строки: строк договору має включати два моменти: перший (початку дії договору) – імплантація в організм сурогатної матері генетичного матеріалу подружжя; другий – момент народження й передача дитини подружжю [18, с. 169]. У договорі має передбачатися відповідальність сурогатної матері за порушення конфіденційності, приписів і рекомендацій лікарів, намагання залишити дитину собі тощо. Порушуючи такі вимоги, сурогатна мати не тільки може втратити права на компенсацію, а й буде зобов'язана відшкодувати батькам усі їхні витрати за договором, із чим слід погодитися.

З моменту народження кожна дитина набуває сімейної правоздатності, проте належність дитини до певної сім'ї та набуття конкретних сімейних прав юридично встановлюється внаслідок визначення її походження від батька та матері, що здійснюється у момент реєстрації народження дитини.

Висновки. Сімейно-правовий статус у сім'ї її природного походження дитина набуває з моменту реєстрації її народження у встановленому законом порядку. До моменту реєстрації народження дитина набуває сімейно-правового статусу у випадках: а) подання її батьком заяви про визнання батьківства щодо зачатої дитини; б) оформлення особами зобов'язань щодо визнання свого батьківства стосовно дитини, яка народилася внаслідок застосування допоміжних репродуктивних технологій: подружжям – у разі перенесення в організм іншої жінки зародка, зачатого подружжям; чоловіком – у разі перенесення в організм його дружини ембріона людини, зачатого цим чоловіком та іншою жінкою, або застосування щодо його дружини інших форм репродуктивних технологій, здійснених за його письмовою згодою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Черкасова О.В. Исторические концепции установления происхождения детей в семейном праве. *Российский электронный юридический журнал*. 2009. № 3. С. 202–206.
2. Негода О.А. Батьківські правовідносини та підстави їх виникнення при народженні дитини у шлюбі та поза ним: аналіз вітчизняного та іноземного законодавства. Київський електронний студентський журнал міжнародного права. 2013. № 3. С. 49–51.
3. Гопанчук В.С. Сімейне право України : підручник. Київ : Істина, 2002. 304 с.
4. Борисова В.І. Сімейне право України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 263 с.
5. Загоровский А.И. Курс семейного права Одесса : Южнорусское об-во печатн. дела, 1909. 564 с.
6. Про затвердження Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні : наказ Міністерства юстиції України від 18 жовтня 2000 р. № 52/5. *Офіційний вісник України*. 2000. № 42. Ст. 1803.
7. Ромовська З.В. Права та обов'язки батьків і дітей. Львів : Вища школа. 1975. 145 с.
8. Рясенцев В.А. Советское семейное право : учебное пособие. Москва : Юрид. лит., 1982. 257 с.
9. Рясенцев В. А. Семейное право : учебное пособие. Москва : Юрид. лит., 1971. 296 с.
10. Про державну реєстрацію актів цивільного стану : Закон України від 01 липня 2010 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2398-17> (дата звернення: 27.06.2019).
11. Дякович М.М. Сімейне право : навчальний посібник. Київ : Правова єдність, 2009. 512 с.

12. Постанова Пленуму Верховного Суду України : Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів від 15 травня 2006 р. № 3. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-06> (дата звернення 10.01.21).
13. Сімейне право України (історія, традиції, сучасність) : навчальний посібник / Б.І. Андрусишин, С.І. Шимон, Л.С. Дубчак та ін. Київ : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2013. 455 с.
14. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2802-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст. 19.
15. Про затвердження Інструкції про порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 23 грудня 2008 р. № 771. *Офіційний вісник України*. 2009. № 24. Ст. 817.
16. Иваева Э.А. Суррогатное материнство : правовое и нравственное изменение проблемы. *Медицинское право*. 2008. № 3. С. 23–26.
17. Основы сексологии : учебник / У.Г. Мастерс, В. Джонсон, Р. Колодни ; пер. с англ. Н.О. Фоминой и др. 1998. 692 с.
18. Аблятіпова Н.А. Проблеми сурогатного материнства в Україні. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. № 51. С. 167–173.